

HERMAN, József (ed. con la collaborazione di Luca MONDIN) (1998): *La transizione dal latino alle lingue romanze. Atti della Tavola rotonda di Linguistica Storica, Università Ca' Foscari di Venezia (14-15 giugno 1996)*. Tübingen: Max Niemeyer.

Hom recull aquí les aportacions fetes a la trobada que s'especifica en el títol. Es tracta d'un tipus de trobades que proliferen avui en dia i que defugen tota la parafernàlia que envolta els grans congressos. Es tracta de reunir una sèrie d'especialistes en un tema concret, que tinguin coses a dir i que les vulguin dir, al temps que estiguin disposats a escoltar les aportacions dels seus col·legues i, si és el cas, deixar-se convèncer. Des d'aquest punt de vista la iniciativa no mereix més que aplaudiments. Naturalment, després de la teoria ve la pràctica i aquí de vegades l'èxit depèn de l'encert que els organitzadors han tingut a l'hora d'escollir els participants i del moment d'escollir els participants, ja que no tothom té sempre coses noves a aportar. Però d'això ja en parlarem en analitzar individualment cada intervenció.

Formalment el llibre es divideix en dos apartats dedicats a tractar de qüestions teòriques i aspectes generals, el primer, i d'aspectes regionals i textos particulars, el segon. Van precedits d'una molt breu presentació i introducció, i els segueixen una vintena d'atapeïdes pàgines amb les discussions i debats.

En primer lloc József Hermann, en una aportació intitolada *La chronologie de la transition: un essai* (p. 5-26), escomet l'espínos i mai ben resolt tema de la cronologia del pas del llatí a les llengües romàniques tot introduint un poc de seny i intentant fugir dels apriorismes, ja que es basa en les dades objectives que li forneix la cronologia lingüística en establir el moment de l'aparició d'una sèrie de fenòmens en què les llengües romàniques divergeixen del llatí. Tot i que els fenòmens estudiats són prou significatius: pèrdua de l'oposició de quantitat, caiguda de consonants finals, debilitació de les consonants intervocàliques, palatalització consonàntica, desaparició del sistema casual dels substantius i modificació del sistema verbal, i que la metodologia és prou encertada, la realitat és que els resultats no ens porten molt més enllà, ja que la culminació dels processos lingüístics estudiats es produeix en dues èpoques diferents i prou extenses, una que va del segle II al segle VI i una altra que va del segle VI al segle VIII; i naturalment és en aquesta darrera quan es produirà la culminació del procés de canvi de llengua. Per tant, haurem de considerar aquesta aportació com un primer pas en un enfocament metodològic que una vegada depurat i afinat pot arribar a donar molt bons resultats.

En segon lloc, Johannes Kramer, sota el títol de *Warum die Alltagssprache des 6. Jh. nicht zur Literatursprache wurde* (p. 27-40) s'ocupa dels procediments usats per les classe més il·lustrades de la població quan volien afavorir la comprensió de determinats textos per part de les capes més il·lustrades. De l'anàlisi contrastiva dels procediments que es fan servir en determinats textos, com és ara certs vocabularis bilingües, glossaris i traduccions de caràcter popular, conclou que, tot i que es manifesten des del punt de vista fonètic, morfològic i sintàctic elements propis de la llengua popular, no es pot dir de cap manera que ens trobem davant una llengua diferenciada sinó d'una llengua que serveix de mitjà de comunicació comú, encara que està molt condicionada per les normes gra-

matics estrictament llatines. D'aquesta forma es decanta també per la defensa d'un estadi lingüístic de transició semblant al paper que representen les segones generacions en els processos de normalització lingüística actuals.

En tercer lloc la comunicació de Maria Selig, *Sprachgeschichte und Geschichte der Schriftkultur. Einige Bemerkungen zum Übergang vom Latein zu dem romanischen Sprachen* (p. 41-51), prenent com a base les aportacions de la sociolingüística, realitza una crítica matisada de les teories de Wright i Banniard tot posant en relleu que en cap cas la voluntat dels autors dels textos corresponents a les èpoques de transició no era afavorir l'accés en aquests textos de les persones il·lustrades, ja que la comprensibilitat no és sinó un més dels factors que influeixen en els processos de canvi. A més a més i sobretot, insisteix a posar en relleu que els textos que tenim no demostren en absolut l'existència de conflictes d'intercomprensió en els segles previs al canvi, cosa lògica si es té en compte que els usuaris d'una llengua en qualsevol situació combinen un domini passiu de les formes abocades a desaparèixer i un domini actiu i passiu de les formes noves destinades a sobreviure per un cert temps.

A *La base lexicale des langues romanes* (p. 53-65), Arnulf Stefenelli fa un compendi de diversos treballs seus anteriors en què ha analitzat els percentatges de manteniment del lèxic clàssic en el llatí tardà parlat i en les llengües romàniques. Potser la idea més remarcable d'aquesta comunicació és la constatació que la llengua parlada i, subseqüentment les llengües romàniques, no tenen un vocabulari diferent del clàssic, sinó que seleccionen de manera diferent les preferències tot partint d'un conjunt bàsicament comú. I, de forma semblant, les variants diatòpiques que es manifesten en les diferents llengües romàniques no cal entendre-les com a resultat d'una diferenciació lèxica primerenca, sinó també com la resposta diversificada a processos de selecció que parteixen d'un fons essencialment comú.

Particularment il·lustrativa ens ha semblat l'aportació d'Alberto Varvaro, *Documentazione ed uso della documentazione* (p. 67-76). Amb l'aparença de tractar d'un afer banal, tracta en realitat d'una sèrie de qüestions metodològiques de molta transcendència, tot i que normalment passen per alt als investigadors: la necessitat de destriar la data d'elaboració d'una obra i la data del manuscrit que la conserva, la inconsciència amb què es passa a considerar que un únic testimoniatge d'un fenomen lingüístic innovador és indicatiu que el fenomen es pot estendre a tota la llengua escrita i a la parlada, i, finalment, la necessitat de calibrar la importància dels fenòmens lingüístics, ja que no tots tenen la mateixa transcendència ni el mateix camp d'aplicació. Tot partint d'aquests pressupòsits es planteja el problema de com es produï el canvi de llengua i en conclou que no es va tractar d'una evolució, sinó d'un trencament produït per la desaparició d'un centre de referència únic i la seva substitució per una multiplicat de zones de parla comuna que evolucionaren de forma diferent a partir de les fluctuacions existents en un estadi lingüístic força homogeni.

Roger Wright, en *Il latino: da madrelingua nativa a lingua straniera* (p. 77-85) insisteix en la seva coneguda —i discutible i discutida— tesi sobre el paper de la reforma carolíngia com a catalitzadora del procés de canvi en imposar una pronúncia diferent als parlants autòctons, cosa que provocava que aquests percebessin aquest llatí reformat com si fos una llengua estrangera.

La comunicació de Jakob Wüest, *Pour une linguistique historique non linéaire: les formes analytiques du latin* (p. 87-98), planteja una concepció molt semblant a la de Varvaro, però en aquest cas ho fa des del paral·lelisme que hom pot establir amb algunes llengües de transició, com és el cas de les llengües criolles actuals. Prenent com a referència el comportament de les formes analítiques llatines que, després de patir un procés de gramaticalització, acaben per tenir un ús alternant amb les formacions sintètiques en un estadi que anomena interllengua, acaba conclouent que un factor bastant decisiu en l'aparició d'aquests estats de llengua intermedis és el diferent grau de llatinització de les comunitats colonitzades.

La darrera ponència de la primera part a càrrec d'Alberto Zamboni s'intitula *Cambiamento di lingua o cambiamento di sistema? Per un bilancio cronologico della transizione* (p. 99-127) i es mou, si fa no fa dins el mateix enfocament metodològic que la contribució de J. Herman; és a dir,

identificar una sèrie de fenòmens especialment rellevants com a indicadors de la substitució o del canvi lingüístic, i intentar precisar cronològicament el moment en què els canvis ja estan plenament consolidats. Els indicadors emprats per Zamboni són bàsicament la reorganització de la flexió nominal en dependència de la substitució de les normes d'ordenació dels mots, que passen d'un ordre SOV a un ordre SVO, i la substitució d'un sistema verbal preponderantment sintètic per un altre en què les formacions analítiques tindran més pes. La conclusió final és que entre el segle IV i el VI ja s'han consolidat els canvis estructurals i que a partir d'aquest instant es produiran els processos de diferenciació que conduiran a l'aparició individualitzada de cada llengua neollatina.

La segona part del recull, intitulada de forma genèrica *Aspetti regionali e singoli testi*, es dedica a tractar separatament del canvi en algunes de les diferents àrees romàniques: la Gàl·lia, Hispània i Dàcia; i inclou així mateix tres contribucions que semblen un poc afegides per força ja que s'allunyen pel seu contingut del tema marcat pel títol de la publicació: la transició del llatí a les llengües romàniques. Ens referim a l'anàlisi comparativa que Günter Holtus fa del text romànic i del text alemany dels Juraments d'Estrasburg, a *Rilievi su un'edizione comparatistica dei «Giuramenti di Strasburgo»* (p. 195-212); de l'estudi de l'ús dels temps de la narració en quatre vides de sants merovíngies que fa Harm Pinkster a *Narrative tenses in Merovingian hagiographic texts* (p. 229-235), i de la, interessant per altra banda, sistematització dels processos de llatinització de les Illes Britàniques feta per Bruno Luiselli, *Dal latino della Britannia romana ai più antichi latinismi del celtico insulare e dell'anglossassone* (p. 213-227). Són tres treballs metodològicament correctes, però que no aporten res de nou al tema objecte d'estudi; potser encara es pot destacar en el cas de Holtus la conclusió, d'altra banda esperable, que els redactors de les dues versions han posat esment especial que els dos texts fossin veritablement paral·lels i de sentit idèntic, la qual cosa fa pensar en una elaboració acurada i de cap manera fruit de la improvisació.

La contribució de Michel Banniard, *Diasystèmes et diachronie langagières du latin parlé tardif au protofrançais (IIIe-VIIIe siècles)* (p. 131-153), reprèn la qüestió, ja tractada per ell en moltes altres ocasions, de la intercomprensió —el que ell anomena comunicació vertical— entre parlants de la Gàl·lia pertanyents a diferents estrats d'il·lustració. Des d'aquesta perspectiva arriba a la conclusió que la denominació *romana lingua rustica* emprada en el Concili de Tours de l'any 813 no vol dir altra cosa que llatí de les persones il·letrades, i que la necessitat de traduir els cànons de l'esmentat concili derivava de les orientacions puristes que es difongueren des de la cort carolíngia. I, insisteix Banniard, ni tan sols en els Juraments d'Estrasburg hi ha lloc a pensar que *lingua romana* vulgui dir altra cosa que llatí. Arribats en aquest punt, considera el nostre autor que és entre els anys 750 i 850 quan es produeix la coexistència de formes idèntiques pel significat, que acabaran per precipitar la definitiva diferenciació lingüística. Des d'aquesta perspectiva, doncs, hi ha una coincidència parcial amb les postures defensades per Johannes Kramer, Alberto Varvaro i Jakob Wüest.

La contribució de Manuel C. Díaz y Díaz, *La transición del latín al romance en perspectiva hispana* (p. 155-172), fa un repàs del que hom creu que seria la situació cultural d'Hispània en el moment del canvi i de les característiques, poques, que es poden identificar en el llatí parlat a l'època, ateses les condicions peculiars de la situació peninsular. Assenyala, amb tot, la possibilitat de fer algun tipus d'avenç en funció de les troballes que s'han produït en els últims anys, com en el cas de les pissarres visigòtiques. Caldria afegir que aquests avenços es poden fer extensius així mateix a l'àmbit català, ja que les dates manejades per M. C. Díaz y Díaz respecte a l'aparició dels primers documents en català es poden avançar en gairebé un segle, com es pot comprovar, per exemple, en la petita antologia publicada per Josep Moran i Ocerin jauregui i Joan Anton Rabella i Ribas, *Primers textos de la llengua catalana* (Barcelona: Proa, 2001).

El treball de Teresa Ferro, *La complessa transizione dal latino al romanzo nell'area carpato-danubiana: aspetti del latino di Iordanes* (p. 173-192), es planteja la possibilitat de recórrer a textos no epigràfics a l'hora d'estudiar fenòmens fonètics en el cas d'una regió de l'imperi en què existeix una notable manca de documentació, l'àrea carpatodanubiana. Per tal de contrastar la seva teoria realitza un acurat estudi del vocalisme tal com apareix en les dues cròniques de Iordanes, la

Romana i la *Getica*, escrites entre el 551 i el 553, i arriba a la conclusió que el material fornit per aquests textos no és gens menyspreable en la mesura que forneix unes dades no gens discordants del material epigràfic, tot i que convé prendre en consideració elements de correcció sobre el simple còmput numèric, com podria ser el recompte de lexemes i no de les seves ocurrencies.

A tall de conclusió podríem dir que es tracta d'un recull desigual i, tot i així, força interessant ja que si més no posa a l'abast de forma molt condensada els últims progressos sobre el tema, alhora que proporciona una bibliografia de molta actualitat.

Pere J. QUETGLAS
Universitat de Barcelona